

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

Reginonis Abbatis Prumiensis Libri Duo De Ecclesiasticis Disciplinis & religione Christiana

Regino <Prumiensis>

Parisiis, 1671

Ad Librum Secundum.

urn:nbn:de:hbz:466:1-14622

respicit Episcopos & sequentium ordinum Clericos ac monachos, secunda laicos. LIB. I.

IN PACTO FRANCOR.] Caput istud inter- c. 404.
 grum retulit Burchardus in suo Decreto, ex Con-
 cilio Toletano, ut assollet, sed Pactum non descripsit.
 Itaque obscurus erit hic locus legenti Burchardum,
 nisi subsidium petat à Reginone, qui Pactum statim
 posuit in hoc loco. Intelligit autem Pactum à Francis
 initum cum Ripuariis. Hoc solenni vocabulo tum ute-
 bantur ut fœdus significarent vel conventiones pacis.
 quod nos hodie diceremus *Traicté de paix ou d'alliance*.
 Synodus Dingolvingensis cap. VII. *De eo ut nullus he-
 reditate sua privetur nisi per tres causas quas in Pacto
 scribentur*. Eginhardus ad annum DCCCXII. loquens
 de Legatis Michaëlis Imperatoris CP. ad Karolum
 magnum missis: *Aquisgrani ubi ad Imperatorem vene-
 runt, scriptum Pacti ab eo in epistola suscipientes, inde
 reversi Ramam, in basilica sancti Petri eundem Pacti
 seu fœderis libellum à Leone Papa denuo susceperunt.*

QUI EPISCOPUS] Caput istud aliqua cura no- c. 443.
 stra indiget. Sumptum est enim ex Statutis Ecclesiæ
 antiquis, quæ unicuique Episcopo olim legebantur in
 consecratione sua. Statuta antiqua orientalium vocat
 Atto Vercellensis in epistola octava; ubi docet ea di-
 numerata fuisse in centum capitula, initium autem eo-
 rum fuisse *Qui Episcopus &c.* Viderat duo istorum sta-
 tutorum exemplaria Severinus Binius, unum monaste-
 rij Gemblacensis, alterum sancti Bavonis in Gandavo.
 Quò magis mirum est edita ab illo non fuisse. Nam li-
 cèt descripta ut plurimum sint in Concilio Carthagi-
 nensi quarto, tamen illic non extant eo ordine quo le-
 guntur in libris antiquis. Regino, quia ista accipiebat
 ex Concilio illo Carthaginensi, non citavit Statuta
 Ecclesiæ antiqua. Nos, cum res magni momenti sit, &
 statuta illa perdiù viguerint in Ecclesia, illa quando-
 que edemus ex vetustissimo codice M S.

AD LIBRUM SECUNDUM.

EX CONCILIO ROTOMAG.] Concilij cu- c. 1.
 juspiam Rotomagensis canones frequenter laudat

Regino, qui tamen non reperiuntur in collectionibus Conciliorum. Nam præter istum canonem Regino ex eodem Concilio refert capita 68. 69. 167. 390. 406. 415. & 416. istius secundi libri. Antiquum autem esse oportuit Concilium illud, cum habitum sit ante Regionem. Fortassis etiam antiquius est anno DCCCLVIII. cum Herardus Turonensis utatur quibusdam verbis quæ extant in isto capite, ut statim dicitur. Sed alibi commodior erit de his agendi locus.

SYNODUM] id est, conventum in Ecclesia habendum cum Episcopus ad illam accedet visitaturus. Duplex ergo synodus, uti supra diximus. Una, quam Episcopus in civitate agebat; ad quam venire tenebantur Presbyteri ex rusticanis parœciis, pro inquisitione ministerij sui. Alia, quam Episcopus vel ejus ministri tenebant in unaquaque Ecclesia, cum visitationis munus obibant, in qua Presbyteri reddebant rationem ministerij sui, & in qua judicabantur causæ synodales uniuscujusque parœciæ. Infrà cap. CXXXIV. *De hoc quod mihi reputatum est in hac synodo &c.* Et cap. CXXXVIII. *De hoc quod tu accusata es in præsentia istius Episcopi in hac synodo &c.* De hac ultima synodo intelligendum puto canonem Triburiensem à Regino ne infrà relatam cap. CCXCVI. *Quin & Richardus Bituricensis Archiepiscopus, qui regnante Philippo primo Francorum Rege vixit, conventum pro dedicatione cujusdam Ecclesiæ factum vocat Concilium, quia haud dubiè tunc illic fecit quod tum facere solebant Episcopi cum diœceses suas circuibant.*

INPRÆTERM. OCCURR.] Capitula Herardi Archiepiscopi Turonensis cap. CXXXIII. *Vt vocati ad synodum inprætermisèd occurrant. Sin aliàs, condemnentur.*

NEQUAQ. IN FACIL.] juxta regulam sancti Gregorij, qui sic scribit ad Maximianum Episcopum Syracusanum lib. II. Indiçt. x. epist. IV. *Si qua fortassis difficilia existunt, quæ fraternitatis tuæ judicio nequam dirimi possint, hæc solummodo nostrum judicium flagitent; ut sublevati de minimis, in causis majoribus efficacius occupemur.*

EPISCOPUS IN SYNODO] Burchardus ista
c. 2. & quæ deinceps sequuntur usque ad caput sextum tri-

buit Eutychno Papæ, cui etiam tribuuntur in veteri codice MS. monasterij Rivipullensis. Verùm hinc manifestum est illa descripta esse in veteri codice ex Decreto Burchardi quoddam numeri illic adscripti sunt quales extant apud Burchardum. In titulo enim ista leguntur: *Decretalis institutio Euticiani Papæ, quid Episcopi in synodo debeant inquirere. Capitul. xc i. Tum: Jusjurandum synodale xc i i. Postea: Juramentum ceterorum xc i i i.* Et sic de ceteris. Igitur ante Burchardum ista non dicebantur esse Eutychni Papæ; ut re vera illius esse non possunt, cum multa illic habeantur quæ Karoli magni ævum apertè redolent, Eutychnianus autem Romæ sederit sub finem tertij seculi. Adeo autem nota non erant ævo Karoli magni, saltem sub nomine Eutychniani aut alicujus alius Romani Pontificis, ut neque extant in collectione epistolarum pontificiarum ex quibus Galliam Germaniamque replevit Riculfo Archiepiscopus Moguntinus, neque ex Eutychniano laudentur à Reginone. Quo factum pariter est ut qui collectiones Conciliorum procurarunt, cum sine delectu cuncta ederent quibus veneranda priscorum Pontificum Romanorum nomina præfiguntur, ista tamen Eutychniani decreta omiserint. Mea opinio est, illa non esse ex Concilio quopiam, neque ex decretis alicujus Romani Pontificis, sed formulam fuisse secundum quam Episcopi interrogare debebant laicos in unaquaque parœcia, eam porrò formulam eodem tempore inventam fuisse quo Inquisitio de vita Clericorum quæ præmissa est initio libri primi.

SYNODALEM CAUSAM] id est, quæ ad Episcopi cognitionem pertineat, quæ judicari debeat in audientia episcopali, nimirum ad dandam pœnitentiam, ut patet ex capit. 238. 278. 318. & 426. istius secundi libri. Vetus charta nondum edita de pace Morinensis Ecclesiæ tempore Callisti secundi confecta: *Quod si Episcopus vel Legatus ipsius in loco ubi de synodalibus causis placitari solet injuriatus vel inquietatus fuerit, & pacificè synodalia determinare nequiverit, canonico judicio diffinitum est ut universaliter deinceps ad matricem conveniant Ecclesiam, illic de omnibus justitiam negotiis facturi de quibus ammoniti fuerint per Episcopi legationem.*

LIB. II.

FAIDAM] id est, apertam & capitalem inimicitiam ob cæsum aliquem de propinquis susceptam; ut rectè explicatum à Sirmondo est, & pater etiam ex isto Reginonis loco, itémque ex capite c c x x i. Interdum tamen faida significat simpliciter inimicitiam, quamvis de cæde non agatur, ut in libro secundo legis Longobardorum tit. xiiii. cap. ii. De faidis coërcendis constitutio extat infrà cap. l x x x i. A faida deductum est faidosus, id est, is qui faidam patitur, cujus vita in tuto non est propter inimicitias capitales. Ex eodem fonte fluxit vocabulum *faiditus*, quod significat propriè rebellem ac proditorem, ob eam causam proscriptum & exulem, ut adnotatum est à nobis in Notis ad Concilia Gallix Narbonensis. Fallitur enim Vossius, cùm ex prava lectione quæ extat apud Petrum monachum Vallium Cernaij in capite l x x x v. historix Albigenis, ubi post ruptarios nominantur *faidici*, tum etiam deceptus nota marginali, ubi scriptum est *forte faidici*, putavit heic agi de his qui fata aliis prædicturos se promittunt, cùm tamen de faiditis agatur, id est, proditoribus proscriptis seu bannitis. Hinc faidimentum pro proditione.

§. 6. QUOD MORTH DICUNT] Lib. i. legis Longobard. tit. ix. cap. xv. & tit. xxxvi. cap. i. *Si servus Regis morth fecerit, ita decernimus, ut componat ipsam personam sicut appretiata fuerit, & servus ipse super fossam ipsius mortui appendatur, ut in eo vindicta detur, & sit causa finita.*

§. 53. ORDIENDIS TELIS] Editio Helmæstad. *ordinandis.* Codex M S. *ordiendis.* Isaix cap. xxv. *Telam quam orditus est.*

§. 55. NISI IN ECCLESIA] Igitur per illas tempestates corpora mortuorum deferrebantur ad Ecclesiam, ibique custodiebantur in vigiliis nocturnis. Istud dein de mutatum est. Sed quo tempore acciderit ista immutatio non adeo facîle discerni potest. Vir clarissimus Laurentius Bochellus in libro tertio Decretorum Ecclesix Gallicanæ tit. xviii. cap. xi. refert decretum quoddam ex *synodalibus Ecclesix Remensis*, in quibus cavetur ut corpora mortuorum non vigilentur in Ecclesia de nocte propter maleficia qua ex hoc accidere possent & saepe acciderunt temporibus retroactis. Tum in capi-

te xxx. ejusdem tituli describit aliud decretum ex synodalibus Ecclesiæ Trecentis, in quo ita scriptum est: *Inhibeant curati suis parochianis ne vigilent in Ecclesiâ de nocte quando corpora aliquorum defunctorum ibidem deportantur vel alibi, propter maleficia quæ ibidem fiunt & temporibus retroactis contigerunt.* Sed vir clarissimus non adnotavit tempus quo statuta illa condita fuerunt. Jam antea Concilium Eliberitanum statuerat in canone xxxv. *ne femina in cœmeterio pervigilent, eò quòd sape sub obtentu orationis scelera latenter committant.*

Burchardus ista descripsit in initio libri sexti, ex c. 6. Concilio Triburiensi. Et tamen verbis Reginonis utitur, quæ elegantiora sunt vulgatis editionibus synodi Triburiensis. Tum tribuit illa primitus Melchiadi Papæ, cui à nullo alio tributa sunt. Sed cùm videret Reginonem ea repetere ex sanctionibus canonicis & ex judicio Episcoporum, judicium Episcoporum canonicis Concilij Triburiensis, sanctiones canonicas putavit tribuendas esse Romano cuiusdam Pontifici. Tum verò opportunè illi haud dubiè occurrit nomen Melchiadis. Hoc erat hominis ingenium.

MISSAM S. JOHA.] id est, festum.

Caput istud non extat in vetustissimo libro Capitularium bibliothecæ regię ex quo prima Parisiensis editio Capitularium prodiit, neque in Colbertino, non demum in Rivipullensi. Quia tamen ex veteri libro editum est, cùm illi præterea fidem faciat ista collectio Reginonis itémque vetus collectio canonum MS. in bibliotheca regia, dubium non est quin fuerit olim in libris Capitularium. Sed utrum fuerit descriptum in libro quarto, ut habent vulgatæ Capitularium editiones, vel in secundo, ut Regino citat, vel demum in quinto, ut in veteri collectione quam mox laudavimus, difficile dictu est. In collectione autem illa sic legitur: *Capitularium lib. v. cap. xc. Presbyteri interfecti Episcopo ad cujus parrochiam pertinent solvantur.* Unde colligere possumus librariorum quandoque industria effectum esse ut permulta omitterentur in exemplaribus novis quæ faciebant Capitularium, quæ tamen extabant in illis antiquioribus. Burchardus, ut assolet, caput istud non laudat ex libris Capitularium, sed ex Concilio Triburiensi cap. v. In capite sanè quarto il-

LIB. II.

lius Concilij statuitur de compositione Presbyteri occisi. Attamen omnia diversa sunt à sensu istius capituli. Hinc ergo deceptus est Burchardus quòd putaret capita quæ sequuntur post caput xxxvii. istius libri, quod expressum est ex canonibus Concilij Triburiensis, ad idem Concilium pertinere donec veniretur ad constitutionem Concilij Vormatiensis. Hic est fons & origo, quod sæpe dicendum est, multorum errorum apud Burchardum. Sed tamen idem in hoc loco videtur non egisse bona fide. Nam quæ illic dicuntur de Capitulari Karoli magni, ea omisit, ne quis putare posset accepisse se istud caput ex libris Capitularium. Itaque qui clausulam illam suis editionibus adjectam non habent Ivo & Gratianus, ij decepti à Burchardo sunt.

c. 43. CUM DUODECIM] Apud Burchardum & Gratianum legitur *cum lxxii. juret*. In Concilio autem Moguntino, unde sumptum est hoc caput, legitur *cum xii. juret*. Quo etiam modo habetur apud Reginonem tam in editione Helmæstadiensi quàm in codice Parisiensi. Absurdum præterea est quemquam cogi ad inveniendum tot conjuratores. Denique duodecim tantum vulgò tum adhiberi solitos patet ex libro secundo Capitular. cap. 23. lib. iv. cap. 13. & 26. lib. v. cap. 201. tum etiam ex libro primo legis Longobardor. tit. xiii. cap. 3. tit. xvi. cap. 2. tit. xxv. cap. 73. & lib. ii. tit. i. cap. 2. tit. xiv. cap. i. & tit. lv. cap. 2. 3. 5. & 33. ex titulo denique liii. legis Alamannorum, & ex titulo viii. & lxi. legis Burgundionum, Attamen lxxii. sacramentales adhibitos fuisse in causa Otæ Reginae docet auctor annalium Fuldensium ad annum dcccxcviii. si vera est lectio.

UXOREM AMITTAT] Apud Burchardum & Gratianum, tum etiam in libro quinto Decretalium, legitur, & *absque spe conjugij maneat*, magno inter hæc discrimine, ut nemo non videt. Sanè caput xxiv. Concilij Moguntini, unde, uti diximus, sumptum est hoc caput, habet & *uxorem amittat*.

c. 61. REGINALDUM CHOREPISC.] Levabat hic Otgarium Moguntinum Archiepiscopum fasce episcopali, ut patet ex Rudolfo in vita Rhabani & ex veteri inscriptione quam Brovverus edidit in libro secundo antiquitatum Fuldensium cap. xv. quæ sic habet: *An-*

no Domini DCCCVIII. (lege DCCCXXXVIII.) In- LIB. II
 dictione xv. dedicatum est hoc oratorium jussu Otgarij
 Archiepiscopi à Reginbaldo Corepiscopo vi. Kalend. Octo-
 bris. Epistola porro Rhabani ad eum scripta, quam
 heic citat Regino, nondum edita est integra. Frag-
 meata autem alia ab isto refert Regino infra cap. cci.
 & cccxliv. Reginaldi epitaphium extat inter poë-
 mata Rhabani. Eo itaque mortuo, Thiotmarus fuit
 Chorepiscopus Moguntinus, ut Rhabanus testatur in
 epistola ad eum scripta, quæ extat in initio libri de sa-
 cris ordinibus. Hæc sunt ejus verba: *Et quia mei coo-
 peratorem in sacro ministerio te elegi, hortor ut quod pro
 infirmitate corporis coram multis exponere non possum, tu,
 qui junior atate & validior es corpore, illis qui ad sacer-
 dotium ordinati sunt & ministerium sacerdotale agere
 debent notum facias.* Itaque codex vetus bibliothecæ
 regię ex quo nos nuper edidimus librum Rhabani de
 Chorepiscopis, fuit ejusdem Thiotmari, cum in fron-
 te libri ista antiquitus scripta sint: *Thiotmar Corepif-
 copus adquisivit.* De quo libro, quoniam occasio tulit,
 admonendum est mentionem factam esse à Rudolfo
 Presbytero in vita Rhabani. *Sunt quoque alia opuscula
 ejus, inquit, qua ad interrogata diversorum eirespon-
 dere necessarium fuit; quorum unum est de Corepiscopo-
 rum ordinatione; super quo ad Drugonem Archiepisco-
 pum scripsit librum unum.* Sed ut ad Thiotmarum re-
 deamus, fuerat ille antea monachus Fuldenfis sub
 Rhabano, ut docet idem Rudolfus his verbis: *Quidam
 Presbyter ex monachis nostris, nomine Theotmar, pro
 causis quibusdam ab Abbate ad Otgarium Archiepisco-
 pum missus.*

ANTE JANUAM] Jubet hic canon ut pueri quo- c. 69.
 rum matres agnosci nolunt, non occidantur, sed ante
 januam Ecclesiæ projiciantur, ut dein ab aliquo fide-
 li suscipiantur nutriendi. Vide lib. vi. Capitular. cap.
 142. & Burchardum lib. III. cap. 201. & 202.

Caput istud non extat in libro tertio Capitularium, c. 75.
 ut hodie editus est, sed in primo. Et tamen habetur in
 fine libri tertij in veteri codice M S. ex quo prodiit
 Parisiensis prima editio Capitularium, item in codice
 Rivipullensi, tum etiam in Colbertino. In nullo au-
 tem veterum codicum quos vidi extat in libro primo.

Et, quod mirum est, non extat in codice quo usi sunt qui primam editionem Parisiensem adornarunt. Simile accidit capiti de æqualibus mensuris & ponderibus, ut adnotabimus infra ad caput ccccxxvii. istius libri.

- c. 77. **CAMPUM APPELLANT**] Sic emendatum est ex codice M S. Parisiensi. Nam editio Helmæstadiensis habebat *quod Capitulum appellant*. Diploma Roberti Regis à Francisco Pithæo laudatum: *Legem duelli. quod vulgò dici ur campus*. Synodus Dingolvingensis cap. *xxiv. Qui supra prædicta pugna, quod Camfovic dicimus, peracto iudicio, se simili vindicta erigere contra querentem præsumpserit, sacramentum quod abteid dicitur ju et in Ecclesia cum tribus supra nominatis sacramentalibus*. Hinc camphio in lege Longobardor. lib. *ii. tit. lv. cap. xi. & xxi v.* Et campio ibidem lib. *i. tit. iiii. cap. vi.* Vide Glossarium Lindenbrogij.
- c. 80. **COTTIONES**] Hincmarus epist. v. ad Karolum Calvum: *Etiã ipsi cocciones rapinas faciunt*. Vide Glossarium Pithæi.
- c. 81. **COERCENDIS**] Ita vetus codex. cui consentiunt libri Capitularium. In editione Helmæstadiensi legitur: *De fãidis cohæredum*.
- c. 109. **NON HOMO**] Eodem argumentandi genere usus est Innocentius III. ut ostenderet translationes, depositiones, ac cessiones Episcoporum jure divino pertinere ad Summum Pontificem. Ait enim Deum suo tantum iudicio reservasse dissolutionem carnalis conjugij, vinculum autem spirituale fortius esse quam carnale, & ideo ista attingere nullum posse præter Pontificem Romanum. *Non enim, inquit, humana sed etiã divina potestate conjugium spirituale dissolvitur cum per translationem vel depositionem aut etiã cessionem auctoritate Romani Pontificis, quem constat esse Vicarium Iesu Christi, Episcopus ab Ecclesia removeatur*. Extat hæc constitutio lib. *i. epistolarum Innocentij III. epist. 532. & inde in cap. Inter corporalia*. De translatione Episcopi. Vide lib. *vii. de concordia sacerdotij & imperij cap. xxvi. §. viii.*
- c. 114. **CUM NOS EX UTRAQUE**] Hæc adnotandum est Nicolaum Papam non traxisse ad se cognitionem divortij Lotharij & Therbergæ ex privilegio tantum

suæ sedis, sed quia iudex electus erat ab utraque parte. Quæ observatio magni momenti est ad retundendam Innocentij I I I. argumentationem, qui ad Philippum Augustum scribens de divortio ejus cum Ingeburge, exemplum Lotharij referens, quæ adversus illum à Nicolao facta sunt, ea ab ipso facta esse scribit vi officij ac potestatis suæ. *Putásne*, inquit, *magnifice Rex, quòd cæsi præfatus prædecessor noster præstantior nobis fuerit merito & sapientia, nos eo simus officio & potestate minores?* Data Laterani v. Idus Decembris anno MCCVIII.

SINE LICENTIA] Vide Notas ad apologeticum c. 126. Agobardi cap. 1 x.

Apud Paulum lib. I I. Sentent. tit. x i x. caput istud c. 130. sic expressum est: *Neque furiosus neque furiosa matrimonium contrahere possunt; sed contractum matrimonium furore non tollitur.* Cui sententiæ hanc interpretationem subjunxit Anianus: *Si qui matrimonium sani contraxerint, & uni ex duobus amentia aut furor accesserit, ob hanc infirmitatem conjugia talium solvi non possunt.* Hæc tantum apud Paulum & interpretem. Quæ sequuntur ergo apud Reginonem & Burchardum sumpta fortassis sunt ex epistola Nicolai primi ad Karolum Archiepiscopum Moguntinum, cujus fragmenta referunt Luitprandus seu quis alius in vita Nicolai I. Burchardus in excerptis editis à Stevartio pag. 687. & Gratianus dist. 50. cap. 33. & 32. q. 7. cap. 25. Quod ultimum caput, illud nimirum de quo nunc agimus, eidem Nicolao tribuit Burchardus. Sed apud Gratianum additur clausula quæ non extat apud Reginonem & Burchardum. Sic enim habet editio Gratiani: *Similiter sentiendum de his qui ab adversariis excœcantur, aut membris truncantur, aut à barbaris exsecti sunt.* Vide Autonium Augustinum lib. II. de emendatione Gratiani, dialogo x v i i i.

EADEM NOCTE] Hortatur hic canon virum & novam nuptam uti prima nocte nuptiarum abstineant ab opere conjugali. Hæc exhortatio postea versa est in necessitatem in aliquibus diœcesibus. Nam, ut istud exempli dicamus, apud Abbatis-villam in diœcesi Ambianensi ea olim consuetudo erat ut illis qui noviter matrimonio juncti erant non liceret coïre tribus

LIB. II. prioribus noctibus post nuptias. quam consuetudinem decreto suo sustulit Parlamentum Parisiense anno M D I. die XI. Martij. *Quant à non coucher de troys nuys avec sa femme au commencement du mariage, les demandeurs auront la recreance le proces pendent, & pourront les espousés coucher franchement les troys premieres nuys avec leurs femmes.* Decretum illud integrum in suis Statutis synodalibus inseruit Stephanus Poncherius Episcopus Parisiensis. Sic Innocentius III. lib. x. epist. LXXXV. repressit avaritiam Episcopi Aniciensis, qui legitima viduarum matrimonia impediabat donec ejus consensum numerata pecunia redemissent.

GENITIARIAS] Vide suprâ cap. CCX LVI. libri primi.

c. 178. MUNDIBURDIS] id est, tutoribus, ut infrâ in cap. XXXVIII secundæ appendicis. Tutelam patrocini nomine designat vulgatus canon XXIV. Concilij Triburienfis, ex quo sumptum est istud caput. Mundeburdus autem vel mundeburdium significat tuitionem, defensionem, protectionem. Mundualdum pro mundiburdo sive tutore dicunt leges Longobardorum.

c. 179. AB ALTARI] Ipsæ enim velum ab altari sumere debebant & sibi imponere. quod vetitum erat Episcopis.

c. 199. MORCHIDUM] Ita editio Helmaſtadiensis, ita codex Parisiensis, ita Burchardus, ita Pœnitentiale Romanum Antonij Augustini tit. I I I. cap. VIII ita denique Ivo parte IX. cap. LXX. in omnibus editionibus. Et tamen Lindenbrogius & Vossius ita confidenter *mortridum* legunt apud Ivonem ac si ea sola lectio illic haberetur, cum nullum interim vetustum codicem laudent suæ emendationis auctorem. Visum est igitur retinendam esse veterem lectionem; quam etiam, consensum tot librorum secuti, reposuimus in capite vigesimo epistolæ Rhabani ad Heribaldum, cum editio Stevartij haberet *mordicum*. quæ vox, tamenetsi corrupta, indicat *morchidum* primitus scriptum fuisse in illa epistola. *Morchidum* itaque, ut rectè monuit Antonius Augustinus, homicidium significat, non à cæde tamen deducta origine vocabuli, ut ille putavit, cum *morchidum* non sit vox Latina, sed Theodisca, ut docet Rhabanus in loco mox laudato.

c. 200. SCELUS MULTIPLICETUR] Post illa verba

desunt octo folia in codice Parisiensi M S. nimirum LIB. II.
 usque ad paragraphum septimum capitis c c x l v i. Ita-
 que hunc hiatum opportunè supplevit Helmaſtadien-
 ſis editio ; quam, ſicubi mendo non vacare viſa eſt,
 emendavimus ex vulgatis editionibus Conciliorum
 aut ſcriptorum ex quibus petita ſunt capita quæ in illis
 octo foliis deſcripta erant, tum etiam ope Burchardi
 & antiqui codicis M S. ſancti Germani de pratis in
 quo extant fragmenta aliquot epistoſarum Rhabani ad
 Humbertum Episcopum & ad Reginaldum Chore-
 piſcopum. Alicubi etiam adjumento nobis fuit Pœni-
 tentiale Romanum editum ab Antonio Auguſtino. Ti-
 tulos verò capitum emendavimus ex indiculo qui præ-
 fixus eſt initio operis.

GENICULO] id eſt, generatione, progenie. Vide c. 212.
 lib. v i. Capitular. cap. 80. & 128. Concilium Mo-
 guntinum ſub Rhabano cap. xxx. & libro i i. legis
 Longobardor. tit. xiv. cap. 1. Dicebant etiam genu pro
 geniculo ; ut in Capitulis Ahytonis Baſileenſis cap.
 xxi. & alibi.

SEXAGINTA SOL.] Pœna ejus qui inceſtuofum ſuf- c. 222.
 ceperit, heic apud Reginonem erat x l. ſolidorum.
 Nos, quia hoc loco deſtituebamur auxilio manu ſcrip-
 ti codicis, aliunde iſta emendavimus. In Concilio
 quippe Merenſi ſub Pippino, unde iſta ſumpta ſunt,
 tum etiam in libris Capitularium editis & manu ſcrip-
 tis, denique in canonibus Iſaac Lingonenſis Episcopi
 tam editis quàm MSS. tit. iv. cap. 1. conſtanter ſcrip-
 tum eſt eum qui tranſgreſſus fuerit hanc legem, ſexa-
 ginta ſolidos Regi compoſiturum. Hic enim erat ban-
 nus dominicus ſeu regius, ut patet ex variis locis Ca-
 pitularium. Error igitur apud Reginonem ortus ex
 tranſpoſitione numerorum, x l. pro l x.

COMPUTARE] narrare, *compter*. c. 231.

AD CRUCEM] Veritum deinde eſt judicium cru- c. 243.
 cis lege Karoli magni quæ extat in libro primo Capi-
 tularium cap. cviii. & lib. i i. legis Longobardor.
 tit. lv. cap. xxxi i. Nihilo tamen minùs retentus eſt
 hic mos, ut patet ex Agobardo.

SERVITIO HUMANO] Erat igitur aliquod libidi- Pag. 304
 nis genus quod homines liberos ad ſervitutem demit-
 tebat, ſicut de feminis adnotatum eſt ſuprà ad caput

CCXLVI. libri primi. Sic in lege Vvisigothorum lib. VIII. tit. VI. cap. II. adulterator monetæ libertatem amittit & servitio deputatur.

- c. 262. HÆC DE MULTIM.] Verba sunt Reginonis.
- c. 274. BASTINIACO] In libro sexto Capitularium & in Capitulis Karoli Calvi legitur *bastonico*. Id autem interpretantur arctissimam custodiam. Ego puto intelligi de carcere regio, cujusmodi sunt quæ nunc conciergeriæ vocantur. Porro clausula illa *Postmodum vero &c.* usque ad *pœnas luat*, non extat in editione Helmæstadiensi. Addita igitur est ex codice Parisiensi.
- c. 276. CORPUS DOMINI] Jam alij observaverunt unam ex diversis judiciorum formis quæ olim usurpabantur in rebus dubiis fuisse corpus Domini. Quod à Roberto Rege damnatum esse in epistola scripta ad Leothericum Archiepiscopum Senonensem docet Helgaldus in initio vitæ ejus. Attamen hunc morem retentum adhuc fuisse ævo Gregorij VII. testatur Lambertus Schafnaburgensis ad annum MLXXVII. ubi ait Gregorium, celebrata Missa, confectaque sacra oblatione, Regem evocasse ad altare, & manu preferentem corpus dominicum, cum multa prolocutus esset de sua innocentia, hæc demum addidisse: *Vt satisfactionis compendio omnem omnibus scandali scrupulum de medio auferam, ecce corpus dominicum quod sumpturus ero, in experimentum mihi hodie fiat innocentia mea; ut omnipotens Deus suo me hodie judicio vel absolvat objecti criminis suspicione, si innocens sum, vel subitanea interimat morte, si reus. Hæc & alia, ut solenne est, præfatus verba terribilia, quibus Deum causa sua æquissimum judicem & innocentia assertorem adesse precabatur, partem dominici corporis accepit & comedit.* Vide caput sequens Reginonis, quod est de eadem materia. Vide etiam appendicem adjectam chronico Reginonis ad annum DCCCCXLI.
- c. 282. SACRILEGIUM FACIT] Vide Notas ad librum Agobardi de dispensatione ecclesiasticarum rerum cap. XVIII.
- c. 292. FAIDAM PORRET] *Porte inimitiæ.* Vide Sirmondum in Notis ad Capitula Karoli Calvi.
- c. 295. COMMUNIONE] Legendum *commonition*, ut monuimus in margine. Nam & in canonibus vulgatis

Concilij quarti Toletani scriptum est *admonitione* pro eo quod Regino habet *communione*. Et mox canon admonitionem vocat quod hoc loco communionem dixerat. Infrà cap. 408. legitur: *Quòd si eas tres admonitiones &c.* Codex autem Parisiensis habet: *Quòd si eas tres communiones*. Ex his ergo colligitur voces *communio* & *commonitio* permutari olim invicem solitas, adeoque legitimam esse emendationem ab illustrissimo viro Petro de Marca Parisiensi Archiepiscopo adhibitam epistolæ Concilij Italici ad Theodosium: in qua cum editum à Sirmondo sit, à qua in omnes veneranda *commonitionis jura dimanant*, Marca reposuit *communio*.

LIB. II.

IMPUNITAS VITIORUM] Lupus Ferrariensis in libro de tribus quæstionibus pag. 210. *Spes impunitatis magna est peccandi illecebra*. Constat Lupum interfuisse huic synodo Sueffionensi, in cujus actione secunda revelavit synodo gesta depositionis Ebbonis Archiepiscopi Remensis. Cum itaque in synodo fuerit, & in canone isto verba ejus reperiantur, dubitare cogor annon auctor sit canonum istius synodi Sueffionensis, quemadmodum auctor est canonum inventorum in palatio Vernensi. Nam Episcopi Gallicani, ut olim diximus ad epistolam L X. Lupi, adeo magni virum faciebant ut cum spectarent veluti conditorum canonum, atque adeo ejus præsentiam in synodis necessariam esse quodam modo existimarent. Rursum ejus opera usi sunt Vvenilo Senonensis Archiepiscopus & suffraganei ejus cum adversus Herimannum Episcopum Nivernensem ad Nicolaum Papam scriberent epistolam CXXX. inter Lupinas.

c. 297.

CONTIONE VEL CONTENT.] In Codice Theodosiano tantum *in contentione* habetur. Itaque admonitio fuit librarij; qui cum divinare non posset quid potius legendum esset, *contione*, vel *contentione*, utrumque posuit, lectori judicium integrum relinquens. Sic enim solebant antiqui librarij, ut pluribus exemplis probavimus ad Salvianum pag. 403. & ad Lupum Ferrariensem pag. 346. & 451. Eadem medicina forassis adhibenda est huic loco Minucij Felicis: *dum aras extruunt ignotis numinibus & manibus*. Hanc ultimam vocem heic esse superfluum aut corruptam

c. 309.

LIB. II.

putabat Des. Heraldus. Quid si legamus, *ignotis numeribus vel manibus*, ut sit admonitio librarij? Sic apud sanctum Gregorium lib. IV. epist. LIII. editum est, *ex istius rei consideratione seu comparatione bene colligitur*. Pro quo hæc tantum habentur in vetustissimo codice MS. sancti Remigij Remensis: *rei comparatione colligitur*. Ista levissima sunt interdum magni momenti.

c. 312

AUDET JURARE] Constans apud Reginonem, tum in editione Helmæstadiensi, tum in codice Parisiensi, lectio est *in sanctis audet jurare*. quo etiam modo scriptum est apud Burchardum, qui Reginonem haud dubiè descripsit. Et tamen in omnibus libris Capitularium tam editis quàm MSS. legitur *in sanctis habet jurare*, optimo sensu. eaque lectio sola bona est. Lectionem porrò ejusdem capituli quam præfert Regino, in qua nulla mentio de Gunebodignis, confirmant vetustissimi libri Capitularium bibliothecæ regie & Colbertinæ, tum etiam Burchardus & Ivo Carnotensis parte XII. cap. 23. & vetus collectio canonum MS. in bibliotheca regia, itémque Gratianus 22. q. 5. cap. *Parvuli*. Nullibi enim extat clausula quæ huic loco adjecta est in editione Capitularium, *sicut Gunebodigni faciunt*. Eam tamen exhibet editio Viti Amerbachij, tum etiam editiones Parisienses, & vetus codex MS. monasterij Rivipullensis, denique liber legum Longobardicarum. Adnotat autem Amerbachius in codice quo ipse usus est vocabulo *Gunebodigni* superpositum fuisse vocem *Guntbodigni*, neutrum verò esse in cap. *Parvuli*. 22. q. 5. *Significatur autem*, inquit, *gens aliqua, vel populus, vel familia*. Amerbachio felicior non fuit in explicatione istius vocabuli vir aliqui doctissimus Antonius Augustinus Archiepiscopus Tarraconensis; qui in libro primo de emendatione Gratiani dialogo XIII. quærens quid significet vox *Gunebodigni*, fingit Karoli magni hostes fuisse. Et tamen Gunebodigni, id est, ij qui lege Gundobada vivebant, nimirum Burgundiones, hostes non erant Karoli magni, cum imperio illius subjecti essent. Gunebodignos autem eos fuisse qui Gundobada lege utebantur, tum vox ipsa satis ostendit, tum præterea patet ex laudato libro legum Longobardicarum, ubi pro eo quod edi-

tiones Capitularium habent *Gunebodigni* legitur *sicut* LIB. II. *Gundobada lege viventes faciunt*. Vide Notas nostras ad librum Agobardi adversus legem Gundobadi.

EXCEPTO HIS SACR.] Sic vulgò per ea tempora loquebantur. Infrà cap. CCCLVIII. *excepto ad Ecclesiam*. Lib. III. legis Vvisigothor. tit. v. cap. I. legitur in vulgaris editionibus, *exceptis illis personis*. Pro quo vetustissimi codices MSS. monasterij Moysiacensis & Ecclesiæ Albiensis habent *excepto illas personas*.

INDICULO] Sic tum vulgò vocabant diploma Principis quod in præsens dabatur. *Vne lettre de cachet*. Bonifacius Moguntinus epistola CIV. ad Pippinum Regem: *Quidam servus Ecclesiæ nostræ veniens ad nos cum indiculo vestro &c.* Vide Notas ad librum Agobardi de insolentia Judæorum.

SCUTIS ET FUSTIB.] Vide lib. II. legis Longobard. tit. LV. cap. XXIX.

SERVUM CHRISTIA.] Vide Notas ad librum Agobardi de insolentia Judæorum.

VOTA AD ARBOR.] Capitulario Karoli magni de partibus Saxonix cap. XX. *Si quis ad fontes aut arbores vel lucos votum fecerit, aut aliquid more gentiliū obtulerit, & ad honorem dæmonum comederit, &c.* Lib. I. Capitular. cap. CXIV. *Item de arboribus vel petris vel fontibus, ubi aliqui stulti luminaria vel alias observationes faciunt, omnino mandamus ut iste pessimus usus & Deo execrabilis, ubicunque invenitur, tollatur & destruatur.* Vide rursum lib. VII. cap. 236. *Ista statuta sunt post tempora sancti Bonifacij, qui superstitionem illam excindere curavit, ut in libro primo de vita ejus narrat Othlonus Fuldenfis. Quin & ipse Bonifacius in epistola CXXVIII. populos Germanix admonet ut lucorum vel fontium auguria vel phylacteria omnino respuant & abjiciant.* Vide Glossarium Pithæi in verbo *Luminaria*.

Hunc canonem sumpsit Regino ex eodem loco ex quo tria superiora capita acceperat, id est, ex epistola Rhabani ad Heribaldum Episcopum Autissiodorensis. Et quia Rhabanus illum laudaverat ex Concilio Ancyrano, Regino quoque inde se accepisse profiteretur quem secuti sunt Burchardus & Ivo. Et tamen canon iste non est Concilij Ancyrani, sed haud dubiè cujus-

LIB. II.

dam veteris libri pœnitentialis. Vide præfationem ad epistolam Rhabani ad Heribaldum §. xviii.

c. 364.

Caput istud apud Reginonem sic inscriptum est: *Vnde supra*. Quod ideo positum haud dubiè erat ut hinc intelligerent lectores in capite sequenti agi de eadem materia de qua paulò antè tractatum erat, id est, de maleficiis mulierum. Deinde secutus est Burchardus: qui cum collectionem suam adornaret, pleraque à Reginone accipiens, deceptus autem falsa inscriptione proximi canonis, qui concilio Ancyrano perperam tribuitur, putavit verba illa *Vnde supra* referenda esse ad Concilium Ancyranum. Ex Burchardo porrò descriperunt Ivo Carnotensis parte xi. cap. 30. & Gratianus 26. q. 5. cap. 12. qui canonem illum se accepisse aiunt ex capite primo Concilij Ancyranum. Verùm rectè admonuit vir istarum rerum peritissimus Antonius Augustinus in libro primo de emendatione Gratiani dialogo xiv. inscriptionem hanc esse falsam, & magnam partem istius capituli reperiri apud Aurelium Augustinum in libro de spiritu & anima cap. xxviii. nimirum quicquid interjacet inter illa verba *quædam scelerata* & ista *cum Ezechiel*. Si conjecturæ locus erit, omnino puto caput istud sumptum esse ex quodam Regum nostrorum Capitulari hæctenus inedito. Omnino enim sapit modum loquendi illorum temporum. Et solebant istiusmodi Capitula inferre testimoniis & locis sacrorum bibliorum, canonum, & veterum doctorum, ut cuius manifestum est.

c. 365.

STRUMENTA] instrumenta. Præceptum Ludovici Pij pro Ecclesia Parisiensi: *quod per incuriam & negligentiam custodum ipsius Ecclesie strumenta cartarum exusta vel concremata sive perditæ fuissent*. Et infra: *Mancipia quæ per præfata strumenta cartarum eidem tradita fuerant Ecclesie*. Præceptum Ludovici Transmarini pro Ecclesia Augustodunensi: *ac si præ manibus universa earundem rerum sive cartarum strumenta habeantur*.

c. 412.

PER PETRUM] Ambiguum loquendi genus, quo significatur auctoritatem Episcopis à Christo collatam esse in persona Petri, tum etiam Petrum solum accepisse eam potestatem, sed illam postea communicasse cum Episcopis. qua persuasionè imbuti fuerunt nonnulli

nonnulli Romani Pontifices. Verus tamen ac genui- LIB. II.
 nus hujus loci sensus est, potestatem suam accepisse
 Episcopos à Christo in persona Petri, qui tum gessit
 totius Ecclesiæ figurata generalitate personam, ut ait
 Augustinus.

DE CONFessione] Verba sunt Reginonis. c. 416.

Caput istud non extat in Capitulis adnuntiatis apud c. 424.
 Valentianas anno DCCC LIII. quæ extant in codice
 Capitularum Karoli Calvi. Legitur autem inter Capi-
 tula quæ statim post conventum apud Valentianas ha-
 bitum statuta sunt apud Silvacum, ubi relecta illa esse
 patet ex præfatione. De negotio porrò isto vide Capi-
 tula Karoli Calvi tit. XIII. cap. 6. & tit. XXXI.
 cap. 31.

JUDICIO DEI] id est, judicio aquæ ferventis c. 426.
 aut frigidæ, vel ferri igniti. Antiquitus, ut observat
 Aventinus lib. IV. annalium Boiorum, istud erat sa-
 pere, fidem Deo habere, omnem spem in ipso collo-
 care. Nunc verò ista inter stultitias & insanias illo-
 rum seculorum referuntur. Unde concludit Aventinus
 solere idem factum, diversis ætatibus, heic pietatis,
 alibi erroris nomen accipere.

AUT REDIMANT] manum nimirum quam
 amissuri erant propter hoc facinus. Suprà cap. CCCXIV.
 istius libri: *Si quis convictus fuerit perjurijs, perdat ma-
 num, aut redimat.* Et cap. CCCXXXIV. *Ceteri verò
 falsi testes manus suas redimant.*

Jam monuimus ad caput LXXV. hujus libri pertur- c. 427.
 batum esse ordinem Capitularium, & in primum li-
 brum conjectum esse caput quod in manu scriptis codi-
 cibus ponitur in quarto, ut etiam citatur à Reginone.
 Idem evenit huic capiti de ponderibus & mensuris,
 quod ex libro tertio Capitularium refertur à Regino-
 ne. Non extat enim in libro primo in codice M S. ex
 quo prima Parisiensis editio prodiit, non in Rivipul-
 lensi, non demum in Colbertino. Utrobique enim le-
 gitur in fine libri tertij. In codice veteri ex quo prima
 Parisiensis editio prodiit, est numero LXXXVII. in
 fine libri tertij, in Rivipullensi verò XCII. in Col-
 bertino demum XC. ut citatur à Reginone.

SINGULOS BIBERES] Vide suprà lib. I. cap. c. 432.
 216.